

אוריאל כמשל

מאת

אלון הראל*

בכמה שורות קצרות, במאמר קצרצר הנושא את הכותרת הציורית "בועות משפט", ניסח אוריאל פרוקצ'יה את הפילוסופיה שהנחתה את דרכו מעולם הדוקטרינה המשפטית אל עולם המשפט וכלכלה ומשם – לערבות רוסיה:

באופן כללי העמדה שברצוני להציג בפניכם הערב היא, כי אותו פרדס שמדובר בו, מה שמכונה לפעמים "מדע המשפט" חסר אילנות הוא, אין בו אפילו עץ אחד. מדע המשפט הוא מדע ריק ומה שיוצר בו רושם של ממשות איננו אלא בועתה של ממשות ומה שמתחזה לעין הבלתי מזוינת כפרדס איננו במבט מקרוב אלא מטע גדול ומטופח של בועות – בועות משפט. אך כמו אחיותיהן בועות הסבון מלאות צבע הן. מבעד לרקמתן השקופה ניבטים החיים עצמם, על מלוא גוניהם וזוהרם. ומי שיודע לקרב אותן אל עיניו כאילו היו עדשות לשיפור התצפית מבחין בעולם החיצון הנשקף דרכן בחדות ראייה שאין דומה לה – בחדות ראייה שזוכה לה רק מי שמהלך בין ערוגותיו של פרדס הבועות.

ציטטתי קטע זה מכמה טעמים. ראשית, כדי להזכיר לכם את יופייה של הלשון הפרוקצ'אית ואת יכולתה לתת תיאור חושני עשיר של ויכוח מופשט. אתה קורא את השורות המעטות האלה, ובעודך מפנטז על בועות ורדרדות, כחלחלות וסגלגלות המבעבעות במי סבון והופ – בלי משים אתה מבין ומפנים את הוויכוח המופשט הניטש בין חסידי הגישה הרב־תחומית לבין חסידי הטהרנות המשפטית, בין עולם הדוקטרינה המשפטית, עולמו של אוריאל המוקדם, לבין עולם התאוריה המשפטית הבין־תחומית. באמצעות מלים בלבד אוריאל יכול לצייר או לפסל את הציורי הקטגורי של קאנט או להלחין את מושג האידאליזם הדיאלקטי של הגל. אלא שלא ביופי באתי לעסוק אלא במדע, ואם במדע עסקינן – אחד לכם חידה. לא פעם תהיתי מה גרם למשפטן דוקטרינרי מבריק ומוביל בתחום דיני החברות בישראל לנטוש את עולם הדוקטרינה המשפטית, לחבוש שוב את ספסל

* הרצאה שנישאה ביום פרישתו של פרופ' אוריאל פרוקצ'יה מן האוניברסיטה העברית.

הלימודים כתלמיד BA בכלכלה ולצלול אל עולם המשפט והכלכלה. ואם זו חידה בעיניכם, אחוד לכם חידה נוספת: מה גרם לאיש המוביל בתחום המשפט וכלכלה – שכל אדם בישראל העוסק בתחום חב לו את הקריירה המקצועית שלו, בין כמורה ובין כמורה של המורה או כמדריך, או סתם כחבר הזקוק לעצה – לנטוש את עולם המשפט וכלכלה ולהמיר את עולם הנוסחאות בעולמם של הוגי דעות, מלחינים ופסלים רוסיים מן המאה ה-15? מה פשר חוסר-הנחת האינטלקטואלי הזה? מה מקור הנכונות לבעוט בכל מה שהיה יקר אתמול ולהתמסר ללא סייג למשהו חדש?

אוריאל איננו יחיד. עולם ההוגים בכלל ועולם ההוגים בתחום המשפט בפרט נחלק לשני סוגים. יש הנצמדים לרעיון אחד ונוטעים את שורשיהם במתודולוגיה אחת ויחידה, ויש הוגים שבדיוק ברגע שבו פתחו תמונת עולם אחת או נטעו שורשיהם במתודולוגיה אחת – בריבוע הם נחשפים למגבלותיה ולחולשותיה ונמלטים ממנה אל מולדת האינטלקטואלית אחרת, נוטעים בה שורשים חדשים וחוזר חלילה.

אני אטען כי הביוגרפיה המקצועית של אוריאל – ביוגרפיה הכוללת לפחות שתי טרנספורמציות רדיקליות – איננה גחמה אלא שיקוף של מתח וניגודים עמוקים בתוך העולם המשפטי. המשפטים בינינו לא יופתעו לשמוע שהעולם המשפטי הוא עולם של ניגודים: ניגוד בין כללים ועקרונות, בין חוקים לשיקולי מדיניות, בין כוח למוסר, בין סמכות של שופטים הכותבים בשפת הכוהנים של הדת האורחית לבין תבונתם של מדעני חברה. מדע המשפט ומדעני המשפט מטלטלים בין ניגודים אלה. תומס אקווינס רצה לומר כי המשפט איננו אלא בבואה של חוק טבעי שהוא מצדו איננו אלא בבואה של חוק אלוהי; אוסטין רצה לומר כי המשפט איננו אלא כוח וכל מה שמבדיל בין השוטף לבין השודד היא העובדה (המוכרת לכל עבריין מתחיל) שהשוטף חזק יותר; בלקסטון דיבר על קדושת ותבונה הגלומה במשפט המקובל; הרבס – ועוד יותר ממנו בנתהאם – הדגישו כי אם תפשיט בכוח מן השופט את הפאה והגלימה תגלה כי המלך הוא ערום, ובדרך כלל גם שוטה ושיכור. פתרון החידה בעניין הביוגרפיה המקצועית של אוריאל פרוקציה אינו נעוץ בפסיכולוגיה של אוריאל אלא במדע המשפט; זו איננה חידה ביוגרפית, ואוריאל בחידה זו איננו אלא משל – משל למדע המשפט בכלל.

עולם הדוקטרינה – עולמו של אוריאל המוקדם – הוא עולם עשיר במילים, במשפטים ובארגומנטים. לכל שאלה יש תשובה אחת או רבות בעולם זה – תשובה המעוגנת בכלל או בתקדים או בקומבינציה של כללים ותקדימים, שמצידם מעוגנים אף הם בכללים ובתקדימים, וגם אלו מעוגנים בכללים ובתקדימים אחרים... אוקינוס של מילים ללא סוף. למילים אלה יש כוח, המעוגן בסמכות של שופטים או של מחוקקים הפושטים את גשמיותם ולובשים מחלצות של מילים חדשות. על כל שאלת-תם של ילד – שאלת "למה" – משיב המשפטן

בכלל או בתקדים או במילים רעננות. לכללים, לתקדימים ולמילים אין קץ, אבל לכוחו של הילד לשאול את שאלת ה"למה" יש קץ. בשלב כלשהו קצה נפשו של השואל במילים. הוא אינו שואל עוד למה הכלל הזה או החוק הזה או ההסדר המשפטי הזה; הוא שואל שאלה אנרכיסטית: למה לנו חוקים בכלל? למה לנו תקדימים?

הטרנספורמציה הראשונה בביוגרפיה של אוריאל – המעבר מן הדוקטרינה למשפט וכלכלה – מייצגת תשובה אפשרית לשאלת ה"למה" האנרכיסטית הזו. זו איננה סתם תשובה אפשרית אחת, זו תשובה שיש בה שלושה מרכיבים שבלעדיהם אין להבין את המעבר של אוריאל מעולם הדוקטרינה אל עולם הכלכלה: הומניזם, אסתטיקה ושובבות מהפכנית של ילד.

אם אני מבין נכון את הלוגיקה הטמונה בכלכלה, ניתן לתארה בדיאלוג קצר בין המהפכן שקצה נפשו בעולם הדוקטרינה והוא תר בעולם אחר אלטרנטיבה אינטלקטואלית חדשה לבין הכלכלן. כמו חוזר בשאלה המנסה לברור לו אמונה חדשה הוא פוגש בדרכו את קאנט, את מרקס ואת בנתהאם, וכל אחד מהם רוצה למכור לו את מרכולתו. כמו המלך ב"הכוזרי", הנוטש את עבודת האילים ומזמן אליו את הפילוסוף, את הנוצרי, את המוסלמי ואת החבר, כך תר אוריאל – שקצה נפשו בעולם המלים של הדוקטרינה המשפטית – במרחבים האינטלקטואלים של המאה ה-20 בחיפוש אחר דת חדשה. במהלך החיפושים הוא פגש את הכלכלן וניהל אתו את הדיאלוג הבא:

אוריאל: "למה לנו כללים? למה לנו נורמות?"

כלכלן: "כי זה טוב!"

אוריאל: "למי זה טוב?"

כלכלן: "זה טוב לבני האדם".

אוריאל: "מה טוב לבני אדם? מניין שיש טוב לבני אדם?"

כלכלן: "מה שטוב לבני אדם הוא מה שהם רוצים! אנשים רוצים את מה שטוב עבורם".

אוריאל: "אבל לאנשים יש הרבה רציות ואלו מתנגשות לעתים. איך אנו

יודעים מה אנשים באמת רוצים, לא סתם רוצים אלא באמת באמת?"

כלכלן: "אנשים רוצים את הדברים שהם מנסים להשיג באמצעות התנהגותם.

ההתנהגות קובעת את הרציה לא הרציה את ההתנהגות".

אוריאל השתכנע. הוא המיר את דתו, נטש את עולם הדוקטרינה והחל בקריירה חדשה.

יש לי הרבה מלים חמות בזכותו של עולם זה וכבר רמזתי עליהן. ראשית, הכלכלה אמנם נתפסת בעיני רבים כקרה וחסרת-לב; המלעיזים גורסים כי היא מרדדת את האנושיות שבנו. זוהי האשמת-שווא. במבט שטחי הכלכלן הוא חסר-לב,

אך בעומק לבו הוא הומניסט. די לראות את התוכחות של בנתהאם ואת התקפותיו על בלקסטון כדי להבין עד כמה עמוק ההומניזם בתוך המסורת הזו. בנתהאם רצה לנתץ את רודנות מילותיהם של שופטים אנגליים מתים השולטים בנו מקבריהם, וביקש להמירה בשלטון של תבונה המשרת את בני האדם – בני אדם שהם בשר ודם עם רציות ותאוות, תשוקות, יצרים, שנאות ואהבות. בנתהאם לא בו לחושניות של הקיום האנושי, להפך: הוא העלה אותה על נס. אין דבר הומניסטי מזה.

יתר על כן: בניגוד לעמדה המקובלת, ביסודו של דבר הכלכלן מאמין גם בשוויון במובן חשוב, עמוק ואמיתי. "כל בני האדם שווים" מיתרגם אצל הכלכלן לאמרה כי ההעדפות של בני האדם שוות: הרציה של העני חשובה כמו זו של העשיר; הרציה של המלומד חשובה כמו הרציה של אחרון האנאלפבתיים; הרציה של העבריין חשובה כמו הרציה של חברי מועדון ל"צדיקים. זכרו את האמרה התועלתנית האולטימטיבית: "פרה עליזה המלחכת עשב טובה יותר לקלקולוס התועלתני מסוקרטס אומלל". יש בתועלתנות משהו משחרר, רדיקלי, ומעל לכול – הומניסטי. כל מי שמכיר את אוריאל – כחבר, בדיקן או סתם כקולגה – יודע כי אין הומניסט גדול ממנו ואין כאב אנושי שהוא זר לו.

לא רק ההומניזם כבש את לבו של אוריאל. אחרי הכול, אוריאל הוא לא רק הומניסט אלא גם אסתטיציסט. במתודולגיה הומניסטית נעדרת יופי לא הייתה כובש את לבו, ואכן יש יופי במתודולגיה של משפט וכלכלה – יופי של מינימליזם רדוקציוניסטי. הארכיטקטים יקראו לו יופי מודרניסטי – יופי של באוהאוז; הציירים יכנו אותו יופי מונדריאני – היופי של הקווים הישרים הפשוטים הנקיים, היופי של שקיפותו וצלילותו של גביש יהלום. כאן אולי אחטא בחטא הקדמון של אנשי האקדמיה – נרקיסזם – ואעבור לרגע מהביוגרפיה של אוריאל לזו של אלון: מה שכבש את לבי במשפט וכלכלה (ואני חושד שגם את לבו של אוריאל) אינה האמת אלא היופי. כאשר לבי מחסיר פעימה למראה או למשמע ארגומנט במשפט וכלכלה, זה בדרך כלל לא רק בגלל שנדמה לי שטמונה בו אמת; לא אחת הטיעון הוא פשוט יפה מדי – יפה מכדי שאוכל לשמוט אותו מידי ולהותיר אותו לאחרים.

האם השילוב הזה, של הומניזם ואסתטיקה, היה כובש לבדו את לבו של אוריאל ההומניסט והאסתטיקן? אינני יודע. השאלה דומה במקצת לשאלות ההיסטוריות של "אילו": מה היה קורה אילו ביסמרק לא היה נולד? מה היה קורה אילו יוחנן בן־זכאי לא היה נוטש באומץ את הלאומנות הפונדמנטליסטית שאפיינה גם את בני זמנו ויוצא חבוי בארון מתים אל אספסיאנוס, מודיע לו שהוא עתיד להיות קיסר, נוטש את ירושלים הלאומנית ובונה את יבנה של חכמים – יבנה שלנו, של היהדות שלנו, של אנשי אקדמיה, היהדות של לימוד לשמו? מה היה קורה אילו קליאופטרה הייתה עוברת ניתוח פלסטי להגדלת או להקטנת אפה, ואז הקיסר הרומי לא היה מתאהב בה והעולם היה נראה אחרת?

איננו נזקקים להשיב על השאלה משום שיש במשפט וכלכלה מרכיב אחר, נוסף, ששבה ללא ספק את לבו של אוריאל – מרכיב שבלעדיו לא נבין את אוריאל ולא את מדע המשפט וכלכלה. יש במדע הזה מן השובבות של הנער הקונדס, המתגר את המכופתרות של המסורת המשפטית, החברתית והמוסרית. אתם כולכם חושבים כי שנת שמיטה מיטיבה עם העניים – אני אראה לכם שלא; כולכם חשבתם שפשע מאורגן זה רע – אני אראה לכם שאם אתם רוצים פחות פשע כדאי שהפשע יאורגן כמונופול, כי מהו פשע מאורגן אם לא מונופול המקטין בסופו של דבר את רמת הפשע בחברה?; אתם חשבתם שמכירת ילדים לאימוץ היא בלתי-מוסרית – אני אראה לכם שבסופו של דבר היא מיטיבה עם הילדים המאומצים ועם החברה בכלל; אתם כולכם חשבתם כי one share one vote מיטיב עם בעלי המניות – אני אראה לכם; אם חשבתם שחיוב בעל המכסה בפיצוי הלקוח בגין אבדן או השחתה של בגד מיטיב עם הלקוח – אני אראה לכם, אני אראה לכם...

דומה שהפסוק "אני אראה לכם" הוא הביטוי החשוב ביותר במסורת של משפט וכלכלה. הוא ביטוי מתריס, מאתגר ומאיים. ואם אתם בכל זאת רוצים להגן על השיפוט המוסריים שלכם, או על הדוקטרינות המשפטיות, או על מה שמכונה האותיות השחורות של המשפט black letter law – אני דורש מכם להביא ארגומנטים ולא רק את המילים המתגלגלות של שופטים אנגליים מתים. אין שובב גדול יותר מבנת-האם המתענג למראה גופתו המרוטשת של בלקסטון המתהפכת בקברה למשמע דברי הכפירה.

קונדסות זו איננה קונדסות אנרכיסטית לשמה; יש לה תפקיד חברתי חשוב. היא חושפת את הצביעות המגולמת לעתים במילים הגבוהות-גבוהות של השופטים. היא מחייבת אותם לברור היטב את מילותיהם, לחשוב היטב על התכליות שהם חפצים להשיג, ולראות במשפט בראש ובראשונה משרת ולא אדון – משרת של הצרכים והרצונות האנושיים. דומה שאילו היו שופטי אנגליה לומדים את חלקת הזה, הם היו מסרבים לשבת ספונים בבימה מוגבהת באולם המשפט והיו יושבים במקום זאת בגומחה מוצנעת בתחתיתו. שופט הספון בבימה מוגבהת (או מרצה, ובמיוחד הפוליטיקאי) עלול לשכוח ולו לרגע שהוא משרת ולא אדון, ושגם המשפט שבאמתחתו הוא משרת החברה ולא אדונה.

אוריאל של משפט וכלכלה הותיר חותם אדיר על המשפט הישראלי – חותם שאין שני לו – בדמותו של פרויקט ענק שהייתה לי הזכות לסייע בגיבושו כעוזר מחקר צעיר – חוק החברות הישראלי. בפרויקט ענק זה מגולמת לא רק הוירטואוזיות הדוקטרינרית של משפטן מן המעלה הראשונה, ולא רק התבונה של כלכלן מודלים מתמטיים, אלא גם הכרה עמוקה של הפסיכולוגיה האנושית, של הפרקטיקות והנורמות של עולם העסקים, והייתי מוסיף שגם חשדנותו הטבעית של אוריאל כלפי בעלי שררה.

אוריאל של משפט וכלכלה הותיר חותם נוסף, סמוי מעיניהם של משפטנים רבים בישראל. אוריאל הקים דור שלם של משפטנים העוסקים במשפט וכלכלה – בין כעיסוק מרכזי ובין כעיסוק משני, בין בדרך של אימוץ ושימוש במתודולוגיה הכלכלית ובין בדרך של דחיית המתודולוגיה הזו. אבן דרך במעמדו של אוריאל כמנטור היא מאמר מוקדם הקרוי "זה חוזה? זה חפץ? זה חוק?". במאמר זה ערער אוריאל על הבחנות קטגוריות בסיסיות של הדוקטרינה המשפטית, והצביע על כך שחוק הוא לעתים קרובות סוג של חוזה; פעמים אחרות הוא איננו אלא חפץ או שירות שאנו רוכשים, ולעתים החוזה איננו אלא חפץ. האבחנות המשפטיות הפורמליות הן לעתים קרובות מסווה לדמיון פונקציונלי. מאמר זה, כמו גם חילופי המהלומות האינטלקטואליות שליוו את פרסומו, הוא השער הראשון והטוב ביותר בספרות המשפטית הישראלית או הבינלאומית שבו צועד בהיסוס סטודנט למשפטים השבוי בעולם ההבחנות הדוקטרינריות, בדרכו להבנה ולהפנמה של האתגרים שעולם המשפט וכלכלה מציב לעולם ההבחנות הדוקטרינריות.

הומניזם, אסתטיקה מינימליסטית וקונדסות אנרכיסטית של ילד, שיש לה גם ערך חברתי ואינטלקטואלי של ממש: שילוב מנצח! מדוע, בשיא הצלחתו המקצועית בתחום זה, צריך היה אוריאל לנטוש את כל אלה לטובתן של איקונות או מלודיות רוסיות? אינני יודע, אבל ככל אקדמאי הנתקל בשאלה שאין לו תשובה עליה, אף אני אציע לה תשובות רבות.

אתחיל אולי בתשובה הביוגרפית, והיא שהמהפכן של אתמול הוא השמרן של מחר. בנתהאם היה המורד הגדול בעריצות המשפט המקובל במאה ה-19, אבל יורשיו הבנתהאמינים של המאה ה-20 הם נושאי הדגל של השמרנות ואפילו של הדיאקטיה. אוריאל, אחרי הכול, לא יוכל שלא להיות מהפכן אינטלקטואלי: מרגע שהשתקעה בו תובנה אינטלקטואלית אחת הוא רוצה להסיר מידינו את האזיקים של המתודולוגיה האינטלקטואלית ולבחור אחרת במקומה, ולא סתם אחרת – הכי אחרת שאפשר.

אולם לא רק הביוגרפיה של האנרכיסט מסבירה את הטרנספורמציה הזו אלא גם ביקורת עמוקה על משפט וכלכלה, שאולי ניתן לתארה בדיאלוג היפותטי קצר בין אוריאל לבין הכלכלן:

אוריאל: "אתה מדבר על העדפות, אבל מאיפה הן באו? כיצד הן נולדות? מדוע הן מפנות את דרכן להעדפות אחרות?"

כלכלן: "לי לא חשוב מאיפה הן באו; מרגע שנרצרו הן קיימות וראויות. אני לא בוחן את תוכנן או מוסריותן אלא רק את עצמתן. כל ההעדפות כולן שוות בעיניי; כל ההעדפות שוות בפני החוק ולא יפלה איש את העדפת רעהו."

אוריאל: "אבל האדם הוא חלק מתברה, והתברה היא מכלול הוליסטי של רגישויות אסתטיות, מוסריות, תרבותיות ואחרות – אי־אפשר להבין את העדפות האדם מבלי להבין את שפת הוריו, את המוסיקה ששמע, את הנופים שראה, את

האוכל שאכל והיין ששתה, ואת הנשים או הגברים או הנערים שבגופם או בגופן חשק".

כלכלן: "אותי לא מעניין האדם. אותי לא מעניין מה שתה או אכל, ובוודאי שלא מעניין אותי במי חשק. לדידי האדם הוא אגרגציה של העדפות: ההעדפות יכולות להיות חזקות או חלשות, אבל העדפה היא העדפה היא העדפה – ולא שום דבר אחר".

אוריאל: "אני מצטער. אני לא מבין. אני חוזר על שאלתי הראשונה: איך אתה מסביר שאנשים שונים רוצים דברים שונים, בונים בניינים שונים, מציירים ציורים שונים ומתענגים על מוסיקה אחרת?"

כלכלן: "אני לא יודע. אני לא פסיכולוג ואני בכלל לא מתעניין בשאלות האלה".

אוריאל: "אותי זה דווקא כן מעניין. אני לא מתעניין רק כמה אנשים רוצים את מה שהם רוצים, אני רוצה גם לדעת מה הם רוצים. יתר על כן: אני רוצה לדעת גם למה הם רוצים את מה שהם רוצים".

...ושוב נטל אוריאל את מטה הנדודים האינטלקטואלי והלך לחפש בית חדש. הפעם הופנה האתגר האנרכיסטי לא אל כוהגי האותיות השחורות של המשפט אלא אל הכוהנים החדשים של המשפט – הכלכלנים המתמטיים. קצה נפשו של אוריאל בחכמי המשפט וכלכלה המסרבים לשאול למה והוא חיפש לו דת חדשה. המהפכן – חתן האירוע – המיר הפעם את עולם הכלכלה והחל בקריירה חדשה. הפעם לא דרשה הטרגנספורמציה לחבוש מחדש את ספסלי האוניברסיטה כתלמיד BA, אלא את ספסלי הכנסייה האורתודוקסית בניו-יורק. גם הפעם שיקפה הדת החדשה של אוריאל הומניזם ואסתטיציזם.

בניגוד לעולם הכלכלה, בעולם המשפט והתרבות אין סתם העדפה או רצייה: הרצייה היא תמיד רצייה של אובייקט בעל טעם, ריח, צבע, מרקם וחושניות קונקרטית. לכל רצון או גחמה יש אופי משלהם. משפט ותרבות היא דיסציפלינה הנטועה עמוק בכללים החברתיים, ברגישויות התרבותיות, בערכים המוסריים, האסתטיים, הדתיים – ואפילו בנהגי השולחן ובפרקטיקות של חדר המיטות, ולהבדיל, גם באלה של חדרי השירותים. לפיכך, ההומניזם של משפט ותרבות איננו הומניזם של שוויון אלא של שוני. זהו הומניזם אנטי-רדוקציוניסטי המכיר בייחוד של כל רצון ורצון. העדפה איננה אף פעם "סתם העדפה"; יש לה שורשים, גבעול, גזע, ענפים, עלים, פרחים, אבקנים, פרות, זרעים וצמרת משלה. יתר על כן: להעדפה אין קיום משלה. ההעדפה נורעת, בוקעת, צומחת, גדלה, פורחת, משגשגת, נובלת, גוססת, מתה – ומצמיחה העדפה אחרת במקומה. העדפה היא חלק אינטגרלי של חיים שלמים, של אהבות, שנאות, חיים ומוות, אכזבה ותקווה.

מי שלא ראה את אוריאל מציג את עבודתו בתחום החדש שבחר לא יבין זאת. לאחרונה השתתפתי בכנס המרכז לרציונליות בעין-גדי, שם הציג אוריאל את מחקריו בתחום התרבות הרוסית ואת הקשר בינם לבין המשפט הרוסי. דחוס בין שתי הרצאות שהציגו שקפים עמוסי נוסחאות מתמטיות, נשמעו צלילים של מלודיות רוסיות ומערביות, ואיקונות חמורות-סבר התבוננו בתמיחה במשתתפי הכנס, שמרביתם השתייכו לקמפוס האחר. אוריאל טען שלכל תו במלודיה יש שורש משלו, הוא השורש שממנו צומח גם הקו והצבע בציור, גם האיטור הדתי ואפילו החזק. האסתטיציזם החדש שבחר אוריאל הוא אנטי-דוקציניסטי: הפעם אין זה המינימליזם המודרניסטי של מונדריאן אלא דווקא השפע הבארוקי או המנדיסטי של קאראבג'ז או של ברניני. שפע הפרטים והסיפורים, הקטנים והגדולים, המרכיבים עולם שבו אף פרט לא דומה לרעהו, ומכל הגודש הזה של פרטים וסיפורים, קווים וצבעים וצלילים – כמו מתוך פסיפס עולה תזה חדשה ומפתיעה.

עם תזה זו אנסה להתמודד בדקות הספורות שעוד נותרו לי. התזה שהציע אוריאל היא מהפכנית ומלאת דמיון. על פיה, במזרח ובמערב צמחה תפיסת אמת שונה, שהייתה לה השפעה עמוקה על כל תחומי היצירה – והמשפט בכללם. לפיכך, ראוי לחקור את השוני המשפטי בין רוסיה מצד אחד לבין המערב מצד שני, תוך התעמקות בתחומי יצירה אחרים המשקפים הבדלים עמוקים בתפיסת האמת.

את השוני בתפיסת האמת בין המזרח למערב ניתן להדגים באמצעות ההתפתחות ההיסטורית של השימוש בפרספקטיבה בציור. השימוש בפרספקטיבה מאפשר לצייר להפוך את הציור הדו-ממדי לריאליסטי כך שייראה "אמיתי". הגודל הדיפרנציאלי של הדמויות ושל החפצים מאפשר לצייר לחקות את נקודת המבט של אדם שהיה צופה לא בתמונה דו-ממדית אלא בנוף תלת-ממדי. לפיכך, הפרספקטיבה היא ציור עצם כלשהו (עץ, אדם, בית ובעצם כל דבר) על דף (עצם דו-ממדי) בדרך תלת-מימדית, תוך התחשבות מדויקת בנקודה שבה לכאורה ניצב הצייר.

בימי הביניים, גודלו של האובייקט ביצירות נקבע באופן טיפוסי על פי חשיבותן היחסית של הדמויות: דמותם של ישו ושל מריה היא גדולה, ודמותם של הקדושים – קטנה יותר. דמותו של הפטרון עצמו צוירה לעתים קרובות קטנה עוד יותר, בהיותו פחות-חשיבות ביחס לקודמים. במילים אחרות: הכלל באמנות הימי-ביניימית היה "גדול יותר – חשוב יותר". בתקופת הרנסאנס פיתח אלברטי את הכללים המתמטיים של הפרספקטיבה הגאומטרית בהסתמך על יצירות אמנות מוקדמות יותר, והשימוש בפרספקטיבה נהפך מאז לסטנדרט באמנות המערבית – עד סוף המאה ה-19, תקופתו של סזאן. בעבודתו טען אוריאל כי התפתחות הפרספקטיבה איננה מקרית ואיננה משקפת שינוי בטעמים האסתטיים גרידא:

להתפתחותה של הפרספקטיבה יש שורשים עמוקים בתפיסה חדשנית של האמת. שימוש בפרספקטיבה הוא בגדר הכרה בתוקף של האמת החושית – האמת כפי שהיא נתפסת מנקודת מבטו של המתבונן. לפיכך, הפרספקטיבה היא דחייה במשתמע של העמדה הימני-בינימית, שלפיה האמת היא טרנסצנדנטית, אובייקטיבית ובלתי-חושית. לדחייה זו יש מבעים לא רק באמנות אלא גם במדע הביקוניני הדוחה את המסורת האריסטוטלית כמו גם בתחומי יצירה אחרים. אלא, שאמני רוסיה סירבו לאמץ את הפרספקטיבה ביצירותיהם, ובתקופות מסוימות שליטי רוסיה אסרו על השימוש בה. יתר על כן: לא אחת בחרו אמני רוסיה לא רק שלא להשתמש בפרספקטיבה אלא גם לבטא בוו לאמת של החושים באמצעות שימוש בפרספקטיבה הפוכה, דהיינו: באמצעות הגדלת העצמים החזקים והקטנתם של הקרובים. דחייה זו של הפרספקטיבה בציור הרוסי אף היא איננה מקרית ואיננה משקפת טעמים אסתטיים גרידא; יש לייחס אותה לחוסר-הנכונות הרוסי לאמץ את תפיסת האמת החדשה.

מכאן, על פי אוריאל, קצרה הדרך להבנה עמוקה יותר של המשפט: המשפט של המורת דוחה את האמת של הפרט והוא משפט מוניסטי שאיננו סובל ריבוי של אמיתות. התברה הרוסית אימצה מערכת נורמות אחת – היא הראויה, היא אחת ואין בלתי. המשפט המערבי דחה את תפיסת האמת היחידה גם במשפט, ולפיכך הסמיך את הפרטים לעצב בעצמם את ההסדרים הנורמטיביים התואמים את צרכיהם – איש איש וחוקיו, איש איש ועולמו הנורמטיבי. הנורמות אינן נקבעות באופן טרנסצנדנטי על ידי האל, על ידי השליט או אפילו על ידי המחוקק הדמוקרטי. לאמיתו של דבר אנו מעצבים אותן יום ויום ושעה שעה כשאנו עולים לאוטובוס, קונים בקבוק חלב, לוקחים משכנתה בבנק או קונים כרטיס טיסה. לדידו של אוריאל, דיני החוזים הם האופן שבו הפרטים מחוקקים את הכללים הנורמטיביים החלים עליהם. עבורו, חוסר-היכולת של התברה הרוסית לחיות עם האמת הארצית של החושים מסביר גם את חוסר-היכולת שלה לעבור לכלכלה של שוק: כלכלה של שוק מניחה ריבוי של נקודות-מבט ופלורליזם של אמיתות, והתברה הרוסית דחתה תפיסה של ריבוי אמיתות יחסיות לטובת האחדות של אמת אחת גדולה.

הבטחתי שאנסה להתמודד עם התזה הזו, ויש לי המון מה לומר – אבל הזמן דוחק ואני עצמי מחכה בקוצר רוח לדברים שיאמרו אחרי. אומר רק כי אני חש שאוריאל נטל איתו נכס אחד חשוב מהגישה הכלכלית אל הטריטוריה החדשה שבה נטע את שורשיו, נכס העלול להיות גם נטל בטריטוריה החדשה. חוקרי המשפט וכלכלה מייחסים לפרט קוהרנטיות. כאשר הפרט חושף התנהגות לא קוהרנטית, תכמי המשפט וכלכלה סופקים את ידיהם ביאוש, מרימים ידיים ומייחסים לאדם "שינוי העדפה". אלא, שהתרבות האנושית איננה קוהרנטית, ויכול – ואף סביר ואולי אפילו בלתי-נמנע – שיהיו בה תפיסות שונות ואף

סותרות של אמת בתחומי יצירה שונים. גם אם נקבל את הטענה שהציור הרוסי מבטא דחייה של אמת חושית לטובתה של אמת טרנסצנדנטית, אין להסיק שהמשפטן הרוסי או ההדיוט הרוסי יאמץ עמדה אנלוגית בשדה המשפט. היהודי המאמין מאמין בקיומה של אמת אחת במובן המטפיזי של המילה, אך הוא יכול לאמץ אמיתות רבות במרחבים אחרים של קיומו. מי לידינו יתקע כי הרוסי הדוחה את האמת החושית בציור לא יוכל להאמין באמת החושית בשדות אחרים של קיומו? הקשרים בין שדות הקיום השונים שלנו – כמאמינים באל או באדם, כאמנים, כאנשי אקדמיה או כאנשים החדורים כאוריאל תחושת שליחות חברתית וציבורית – הם רופפים לעתים.

הרהורים בוסריים אלה אינם בגדר ביקורת אלא דווקא קריאה להבהרה ולהעמקה של השורשים המתודולוגיים של הדיסציפלינה שבחר אוריאל. יש מקרים שבהם קיימים דמיון וקשר בין תפיסת האמת בתחומי ידע שונים ויש מקרים שבהם הקשרים הללו רופפים. האמנות המוסלמית קשורה בטבורה לאיסורים שמקורם דתי, ואלו מצידם כרוכים באופן עמוק ביסודות האמונה האסלמית. עצמת הקשר בין תחומי ידע ועשייה שונים משתנה מזמן לזמן ומתרבות לתרבות, וחקר שאלה זו עצמה הוא בסיס למחקר אפשרי בתחום המשפט ותרבות.

ייתכן מאוד שמתישו יכתוב מאן דהוא את הביוגרפיה של אוריאל, אלא שהצדק מחייב להזהיר את הביוגרף הזה אזהרה חמורה: אוריאל יזקק לשלושה ביוגרפים לפחות, אם לא למעלה מזה: הביוגרף של אוריאל כדוקטרינר המשפטי, הביוגרף של אוריאל כאיש משפט וכלכלה, ולבסוף הביוגרף של אוריאל כאיש משפט ותרבות – ולכל אחד מהם תהא מלאכה רבה. עדיין לא הזכרתי את הביוגרף שיתעד את אוריאל כמורה שהעמיד תלמידים הרבה ותלמידית-תלמידים שלא יודעים ולעולם לא ידעו כי רוחו של אוריאל מקננת בהם; ועוד לא הזכרתי את אוריאל כקולגה, כדיקן, כאקטיביסט חברתי ופוליטי; וסרם הזכרתי עוד אוריאלים רבים אחרים. הרי אוריאל הוא כמו בבושקה רוסית, שבתוכה אחרת קטנה ממנה, ובתוך הבבושקה הקטנה הזו – בבושקה נוספת קטנה עוד יותר, ועוד אחת, ועוד אחת, ובלב כולן בבושקה של נער מהפכן שובב שלא ינוח לעולם בחיפושו אחר האמת, וגם אם ימצא אותה לא יפסיק לתור אחריה.